

фахівець, який прагне неперервно вдосконалювати власні компетентності, відкритий до нового досвіду та творчості, толерантний до академічної свободи та вибору учнями власних освітніх траєкторій, приймає невизначеність, не боїться брати відповідальність за власні рішення, здатний ініціювати учнів до творчості, цінує учнівську думку та розглядає дискусію як форму розвитку учнівсько-учительської спільноти, докладає зусилля до розвитку учнівських hard skills та soft skills, ставиться до учня як до співавтора процесу навчання.

Список використаних джерел

1. European Commission. Eurydice. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
2. Curriculum online. Gaeilge. URL: <https://www.curriculumonline.ie/Junior-Cycle/Junior-Cycle-Subjects/Gaeilge/Rationale/>
3. The Finnish National Board of Education. National Core Curriculum for Basic Education, 2014.
4. Модельна навчальна програма «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури). 5-6 класи. Автори: Старагіна І. П., Новосьолова В. І., Терещенко В. М., Романенко Ю. О., Блажко М.Б., Ткач П.Б., Панченков А.О., Волошенюк О.В. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Intehr.movn-lit.kurs-ukr.mova.ukr.ta.zar.lit.5-6.kl.Starahina.ta.in.04.10.pdf>
5. Модельна навчальна програма «Драматургія і театр. 5-6 класи». Автори: Старагіна І. П., Чужинова І. Ю., Івасюк О. М. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Mist.osv.gal/Dramat.teatr.5-6.kl.Starahina.ta.in.14.07.pdf>
6. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5-6 класи». Автори: Яценко Т. О., Тригуб І. А. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Intehr.kurs.lit.ukr.ta.zar.5-6.kl.Yatsenko.Tryhub.15.07.pdf>
7. Старагіна І. П., Сосницька Н. П., Барабаш О. Д. Діалогічний тип педагогічної діяльності як умова саморозвитку та безперервної самоосвіти вчителя. *Система розвивального навчання Ельконіна – Давидова в шкільній практиці*: науково-методичний збірник. Харків, 2012. С. 114 – 119.

Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної) в умовах воєнного стану

Ніколенко Ольга, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, авторка підручників і посібників для закладів загальної середньої освіти, модельних програм «Зарубіжна література. 5-9 класи» (2021, зі змінами 2023), «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7-9 класи» (2023),

Богосвятська Анна-Марія, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, співавторка модельної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7-9 класи» (2023).

Автори розглядають необхідність розроблення якісного навчально-методичного забезпечення для Нової української школи, переваги інтегрованого підходу у вивченні літератури, зокрема місце інтегрованого курсу «Література (українська та зарубіжна)» в мовно-літературній галузі та в контексті інших освітніх галузей.

Ключові слова: актуальність інтеграції в освіті, основні принципи інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної), мистецтво порівняльного аналізу у викладанні інтегрованого курсу літератур, історичний і соціальний контексти вивчення літератури.

В умовах викликів глобального світу в Україні триває процес реформування загальної середньої освіти. Відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти (2020) змінилися зміст і структура загальної середньої освіти, що відтепер спрямована на формування ключових компетентностей. Водночас учителі отримали більше академічної свободи, вони можуть вільно обирати модельні навчальні програми для кожного циклу навчання (5-6 класи – адаптаційний цикл, 7-9 класи – цикл предметного навчання), підручники, форми і методи роботи, а також навчальні предмети або інтегровані курси. Учителі мають можливості перерозподіляти години на навчальні предмети або інтегровані курси й змінювати зміст (до 20%) модельних навчальних програм, зважаючи на специфіку наповнення класу та забезпечення ресурсами. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба в розробленні якісного навчально-методичного забезпечення для Нової української школи, зокрема модельної навчальної програми й підручників для інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) для другого циклу середньої освіти (7-9 класи).

Актуальність інтеграції в освіті. У сучасних умовах воєнного стану освіта, як і всі сфери життя українського суспільства, зазнала сильних змін. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на серпень 2023-го внаслідок вторгнення та повномасштабної війни зруйновано понад 3500 шкіл. Як зазначає Г. Новосад, близько 800 тисяч школярів змушені були різко змінити форму здобуття освіти з денної на дистанційну та сімейну [4]. Велика кількість українських учителів полишили рідні домівки і викладають в обмежених умовах праці. Тож однією з провідних тенденцій забезпечення якісної середньої освіти в умовах воєнного стану і запитом від держави є упровадження інтегрованих курсів.

Поняття інтеграції давно знайоме освітянам – це об'єднання в ціле будь-яких частин, елементів. Коли ми говоримо про інтеграцію щодо викладання літератури, маємо на увазі **процес взаємодії, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення різних національних літератур, результатом якого є утворення нової цілісної системи**, яка набуває інших властивостей та взаємозв'язків, а також формування в учнів цілісної картини світу.

Інтеграція забезпечує системний підхід і заощаджує час учителів і учнів, надаючи можливість уникати повторного вивчення тих самих теоретичних понять, культурних епох, мистецьких напрямів тощо, переходячи одразу до практичного їх пізнання на прикладі текстів української та зарубіжної літератур. Інтегрований підхід до викладання допомагає учням поглянути на твори різних країн і побачити, у чому вони подібні або чим відрізняються, простежити, як письменники з різних країн вплинули один на одного, порівняти твори, подібні за жанром, проблематикою, темою. Якщо матеріал викладатиме один учитель системно, послідовно, то в учнів сформується уявлення про єдиний світовий літературний процес, важливою та особливою частиною якого є українська література.

Модельна навчальна програма інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) для 7-9 класів «Червона рута» (автори О. Ніколенко, Л. Мацевко-Бекерська, Т. Качак, А.-М. Богосвятська, Н. Рудніцька, В. Туряниця) є новим кроком у впровадженні інтегрованого навчання в закладах середньої освіти України.

Роль української та зарубіжної літератури у формуванні покоління свідомих громадян України. Художня література має величезний духовний потенціал. Вона не лише дає людині знання про світ, природу, історію, а й формує ставлення, переконання, життєві цінності, мораль особистості. Без книжок не може розвиватися й процвітати

жодна цивілізована держава. Тому художня література посідає важливе місце в системі загальної середньої освіти України, що спрямована на розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їхньої соціалізації та громадянської активності, любові та відповідального ставлення до українських національних цінностей і поваги до культурних надбань світу, потреби служіння Україні та українському народу протягом подальшого життя та професійної діяльності.

Українська література дає учням відчуття причетності до історичної долі українського народу, продовження справи багатьох поколінь патріотів, які виборювали свободу й незалежність України, усвідомлення національної ідентичності, гордості за свою націю і Батьківщину. Водночас найкращі художні твори зарубіжних країн сприяють формуванню широкого світогляду особистості, її входженню в сучасний суспільний простір, міжкультурному діалогу. У зв'язку з розширенням міжнародних контактів України, її орієнтацією на приєднання до Європейського Союзу зростає значення прилучення учнів до культурних здобутків зарубіжних країн, на тлі яких краще вияскравлюється самобутність українського народу, утвердження і примноження цінностей якого мають бути пріоритетом для свідомих громадян України. Художня література (українська, зарубіжна) є важливим чинником духовного розвитку української нації, виховання молодого покоління патріотів, відданих національним ідеалам і водночас відкритих до здобутків інших країн і народів.

Місце інтегрованого курсу «Література (українська та зарубіжна)» в мовно-літературній галузі та в контексті інших освітніх галузей. Інтегрований курс «Література (українська та зарубіжна)» є складником *мовно-літературної* галузі. Він виконує важливу українознавчу й націєтворчу роль. Викладання інтегрованого курсу здійснюється українською мовою. Предметом вивчення інтегрованого курсу є художні твори українських письменників, а також художні твори зарубіжних авторів у найкращих українських перекладах із урахуванням здобутків української перекладацької школи. Відповідно інтегрований курс «Література (українська та зарубіжна)», окрім формування читацьких умінь і навичок, сприяє підвищенню рівня володіння державною мовою, формуванню якостей компетентного мовця.

Художня література є частиною культури людства і специфічною (естетичною) формою відображення життя, тому «Література (українська та зарубіжна)» потребує особливого підходу у викладанні – як предмета, що має справу з мистецтвом слова і духовною сферою особистості. Водночас для ефективного вивчення художньої літератури необхідно залучення знань, умінь, навичок, що формуються в процесі засвоєння учнями інших галузей: *соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької та ін.*

Як зазначено в пояснювальній записці до модельної навчальної програми «Червона рута» для 7–9 класів, **головною метою інтегрованого курсу «Література (українська та зарубіжна)»** є формування в учнів любові до читання художніх творів українських і зарубіжних письменників, стійкого інтересу до мистецтва слова України та людства, виховання покоління свідомих громадян України, які шанують і обстоюють національні цінності, використовують культурні здобутки інших країн для особистісного зростання й самореалізації.

Завдання вивчення інтегрованого курсу «Література (українська та зарубіжна)» в 7-9 класах:

- прилучити учнів до найкращих надбань художньої літератури (класичної та сучасної) України та інших країн світу;
- сформувати компетентних мовців і читачів, здатних творчо сприймати, критично оцінювати й насолоджуватися художніми творами;

- створити атмосферу зацікавленого й творчого читання, критичного мислення та ефективного спілкування на підставі прочитаних художніх текстів та/або медіатекстів (зокрема із застосуванням цифрових технологій);
- навчити школярів естетично сприймати літературні твори, виявляти їхню художню своєрідність, розглядати в контексті розвитку української та загальнолюдської культури;
- розвивати в учнів уміння й навички зіставлення художніх творів (українських і зарубіжних), оригіналів (тими мовами, які учні вивчають у школі) і українських перекладів твору, різних українських перекладів одного твору;
- збагатити емоційно-ціннісний досвід учнів шляхом їх залучення до скарбниці мистецтва слова України та світу;
- навчити молодь використовувати духовний потенціал української літератури і творів зарубіжних країн для вирішення життєвих ситуацій, національного та культурного самовираження, творчої самореалізації.

Основними принципами інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) є інтегративний (об'єднання літературних явищ, подій, художніх творів із метою цілісного вивчення та актуалізації їх змісту для учнів на тлі національного й світового літературного процесу, у контексті української культури та культур інших країн, у взаємодії, взаємодоповненні й діалозі культур); **компаративний** (зіставлення літературних творів (або їх елементів) українських і зарубіжних авторів, оригіналів і перекладів (українською мовою), різних перекладів (українською мовою) одного твору, національної специфіки літературних напрямів, течій, стилів тощо; типологічне вивчення творів в аспекті спільного та відмінностей тем, проблем, сюжетів, образів, поетикальних особливостей; дослідження генетичних і контактних зв'язків української та зарубіжних літератур); **україноцентричний** (українська література і культура є домінантою модельної програми, у якій українські здобутки мистецтва слова увиразнені на тлі набутків і духовного взаємозбагачення різних народів і міжнародного спілкування); **принцип «єдності у різноманітті»** (гасло Євросоюзу «Єдність у різноманітті», Європейські рекомендації в галузі освіти суголосні завданням вивчення інтегрованого курсу літератури (української та зарубіжної) з урахуванням актуального національного змісту мистецтва слова і водночас визнання культурного різноманіття країн і народів, деяких спільних світових процесів, загальнолюдських демократичних цінностей) та інші [5].

При виборі творів враховані теперішні виклики, ситуація війни, а також потреба культурно-історичної репрезентації України у світі. Це забезпечило у змістовому контексті програми тематику героїчного пафосу, історичного минулого, злочинних тем, людинознавчих проблем, морального вибору, внутрішнього сум'яття, зради, сили духу, мотивів відповідальності та життєствердності.

У програмі інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) «Червона рута» для 7-9 класів органічно поєднані твори класики й сучасності. У **рубриці «Літературний міст у сьогодення»** учителі знайдуть широкі можливості для того, щоб здійснити перехід від визнаних шедеврів української та зарубіжних літератур до популярних творів сучасних авторів України та інших країн.

Мистецтво порівняльного аналізу у викладанні інтегрованого курсу літератур. Порівняльний аналіз – справжній квиток у захоплюючу подорож навколо світу, крізь час і між культурами, не виходячи зі свого класу. Порівнювати літературні твори різних культур – це не лише вказувати на відмінності та схожість у сюжеті, обстановці чи персонажах. Йдеться про занурення в глибинні теми, цінності, конфлікти та людський досвід, які представляють ці твори, віднайдення спільних ниток, які

поєднують, здавалося б, різні твори, і розуміння унікальних елементів, які їх відрізняють. Такий аналіз наближає учнів до розуміння людського досвіду в усій його складності та різноманітності.

У літературі **теми** – це основні повідомлення, фундаментальні та універсальні події, життєві явища. Хоча культурні епохи можуть бути різними, певні теми, такі як кохання, дружба, свобода, героїзм, любов до рідної землі, дивовижний світ дитинства, вплетені в тканину різноманітних літературних творів, кожна з яких відображає унікальний культурний контекст.

Візьмемо як приклад **тему особистої відповідальності в літературі**. В оповіданні українського класика Євгена Гуцала «У синьому небі я висію ліс...» юний герой **Миколка Коструба, мудрий і жвавий хлопчик, наділений неймовірною фантазією і спостережливістю**. Він шукає гармонію між мрією і буденністю у чарівному світі природи. Герой міркує, де краще – на небі чи на землі, і його душа прагне побудувати ідеальний куточок світу в синьому небі. Це певна втеча від відповідальності земного буття. На відміну від цього оповідання, у повісті Януша Корчака «Пригоди короля Мацюся» зображено так само юного героя, який бажає змінити світ на краще і навіть готовий розпрощатися з життям заради того, щоб перетворити свої мрії про більш упорядкований для дітей світ у дійсність. Мацюсь вважає, що діти мають свої права, і засновує у своєму королівстві дитячий парламент, який ухвалює справжні закони. Щоправда, майже всі реформи юного короля зазнають краху через неідеальність світу. У країні починається війна, Мацюся ув'язнюють і засилають на безлюдний острів як вигнанця. Обидва твори досліджують тему відповідальності, але в різних культурних та історичних контекстах.

Аналізувати літературні твори – це майже як розшукувати скарби, якими є глибинні повідомлення від автора – **літературні засоби**, такі як **символізм, образність, метафора та іронія**. Завдання вчителя та учнів – порівняти та знайти спільне і відмінне в літературних засобах у письменників, що належать до різних країн, культур, вірувань, розкрити глибинні повідомлення, приховані в цих образах, символах, метафорах.

Для прикладу розглянемо повість українського письменника Віктора Близнеця «Звук павутинки», у назву якої винесено один із провідних символів твору. Звук павутинки втілює дивовижність і красу світу, вміння відкрити його для себе. Автор ніби закликає нас залишатися в душі назавжди дітьми, сприймати довколишній світ незвичайним, кольоровим і сповненим чудес. Далі учні мають можливість порівняти символіку павутинки в різних творах, вивчаючи після повісті В. Близнеця новелу японського письменника Акутаґави Рюноске «Павутинка». Срібляста нитка у східній філософії – це нитка, яка тримає життя людини. А павутина з позицій буддизму – символ сходження, підйому, нитка Долі, за допомогою якої павук – Великий Ткач – прив'язує людей до павутини життя, шлях до спасіння душі. Узагальнюючи порівняльний аналіз творів, учитель і учні можуть зробити висновок, що, незважаючи на культурні відмінності, і Віктор Близнець, і Акутаґава Рюноске використовують символ павутинки для дослідження універсального людського досвіду. Такий підхід виховує повагу до різних культур.

Література, незалежно від її національного походження, не створюється у вакуумі. Вона впливає зі складної тканини **історичних і соціальних контекстів**, які формують погляди письменників та їхні творчі результати. Кожен літературний твір є відображенням часу, місця та культури, у яких він був створений. **Вивчення цих контекстів відіграє ключову роль у розумінні та інтеграції національних літератур з усього світу**. **Соціальний контекст** пропонує життєво важливе розуміння цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, які характеризують суспільство. Цей процес, хоч і

кропіткий, має вирішальне значення для учнів, щоб вони могли визнати й оцінити універсальність людського досвіду.

Щоб повною мірою досягнути суті літературного твору, необхідно перенестися в епоху, у яку він був створений. **Історичний контекст** створює тло, на якому розгортається оповідь. Він може включати важливі події, стан соціальних, політичних і економічних справ. Наприклад, читаючи історичний роман «Айвенго» Вальтера Скотта, важливо розуміти контекст середньовічних подій XII століття: битву при Гастингсі, штурм замку Торкілстон, протиставлення саксів, корінного населення Англії, загарбникам – норманам. Подібним чином, щоб оцінити нюанси в історичній повісті «Захар Беркут» Івана Франка, необхідне розуміння історичного контексту епохи XIII століття в Україні, коли карпатські племена боролися проти нашествия монголів на рідну землю. Історичні персонажі також присутні в обох текстах: у В. Скотта – Річард Левине Серце, принц Джон, в І. Франка – Данило Романович (Галицький), Батий. Повість і роман поєднані темою національно-визвольної боротьби, тож мають схожу проблематику: захист рідної землі, моральні цінності, вибір, кохання, вірність, зрада і самопожертва. Далі учні мають можливість у рубриці «Літературний міст у сьогодення» проаналізувати твори, де надійний щит і меч перехоплює сучасне покоління – лицарі та лицареси нового часу: Іван Сила (Олександр Гаврош «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу»), Катніс Евердін (Сюзанна Коллінз «Голодні ігри») та ін.

Порівняльний аналіз має забезпечити повчальну дискусію про вибрані твори, проливаючи світло на їхню подібність і відмінності, а також відкриваючи щось більше про культури, які вони представляють, або універсальні теми, які вони досліджують.

Інноваційні методи навчання. Актуальність інтегрованого навчання зумовлена також необхідністю переформатування традиційних підходів до навчання. Один із найскладніших аспектів викладання предмета «Література (українська та зарубіжна)» – зробити цей курс привабливим для учнів. Ефективним способом залучення до читання є впровадження **інноваційних методів навчання**. Інтерактивні прийоми, **групові дискусії, рольові ігри, творчі проєкти** допомагають зробити літературу більш захоплюючою:

- узяти участь у гарячих дебатах щодо морального вибору героя твору;
- дослідити літературний текст крізь призму іншої культури;
- зробити порівняльний аналіз двох літературних творів різних культур, знайти спільне та відмінне між ними;
- підібрати музичний твір, який передає настрій поетичного твору;
- розіграти сцену з твору, поставивши себе на місце головного героя;
- поміркувати, хто із сучасних акторів чи актрис міг би зіграти персонажів у фільмі, екранізованому за прочитаним твором;
- записати з головним персонажем твору подкаст (аудіопрограму, що поширюється в інтернеті), продумати всі деталі: назву епізоду, мелодію заставки, цікавий факт про персонажа, список запитань до героя подкасту, висновки, до яких потрібно прийти.

Дієвими під час вивчення літератури є також практичні вправи з **життєвими ситуаціями**: вирішуючи їх, учні розуміють, де саме в житті вони стикаються із ситуаціями, які вивчаються на уроці. Наприклад, аналізуючи тему «Література проти війни», учні готують розповідь про українських героїв, які боронять нашу землю. Під час вивчення оповідання Є. Гуцала «У синьому небі я висію ліс...» міркують над питаннями: як посилити зв'язок сучасної людини з природою, чи може фантазія окремої особистості змінити світ?

Медіатексти та мультимедійні ресурси, такі як фільми, музика й образотворче мистецтво, є іншими ефективними інструментами для покращення оцінки учнями

художньої літератури, розуміння нюансів епохи, сюжету та персонажів. Наприклад, після прочитання повісті І. Франка «Захар Беркут» учні можуть переглянути сучасну однойменну екранізацію 2019 року (*режисери Дж. Вінн, А. Сеїтаблаєв, США-Україна*) і після цього влаштувати обговорення в класі, порівнюючи книгу та кінострічку, досліджуючи, які візуальні та слухові елементи фільму були використані, щоб оживити текст.

Такі прийоми стимулюють активне навчання та заохочують учнів заглиблюватись у літературний текст.

Слова Тараса Шевченка «Учіться, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь...» не втратили своєї актуальності й нині. Тому навчальний предмет «Література (українська та зарубіжна)» є необхідним і обов'язковим у системі загальної середньої освіти України.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів № 898 від 30 вересня 2020 р. // Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitanniyaderzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898?fbclid=IwAR32j9maQlQomNCohSCZuMCF1vkxqivngaf5WkUHJFhwUA25XHVKKGxdg>
2. Інтегративний підхід : актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи : навчально-методичний посібник. Уклад. : Н. Б. Ларіонова, Н. М. Стрельцова. Харків : «Друкарня Мадрид», 2018. 76 с.
3. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник МОН. К., 2023. 64 с. // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
4. Новосад Г. Чотири роки без освіти. Як росія нищить українські школи та що з цим робити // Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/9/7414761/>
5. Модельна навчальна програма для 7-9 класів закладів середньої освіти з українською мовою навчання «Література (українська та зарубіжна). Інтегрований курс». Авт. Ніколенко О. М. та ін. // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Intehrovanyy.kurs.literatur-ukrayinskoyi.ta.zarubizhnoyi-7-9.kl.Nikolenko.ta.in.26.07.2023.pdf>

Інтегровані уроки чи інтегровані дисципліни: українська література в школі

*Левченко Наталія, доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури та
журналістики імені професора Леоніда Ушкалова
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г. С. Сковороди*

У статті розглядаються причини трансформування парадигми основ гуманітарних наук, визначаються конкретні проблеми, що супроводжують цей процес, пропонуються шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: нова парадигма основ гуманітарних наук, інтегрований курс літератур, українська ідентичність, синхронізований підхід вивчення шкільних курсів.

У зв'язку з глобалізацією цивілізаційних процесів у світі зростає роль освіти. Нова постантропологічна естетика складає основу широкого спектру теоретичних, наукових концепцій і художніх практик, що покликані нести ідею критичної переоцінки визначення ролі людини в гібридній реальності природної і цифрової площин, яка є протипологом гуманізму й антропоцентризму. Нові онтології стають підґрунтям нових